

11. Stepanov, V. G. (1998) *Psihologija trudnyh shkol'nikov* [Psychology of difficult schoolchildren]. M. 320 p. (in Russian)

12. Chependjuk, I. M. (2010) *Sistema social'noi roboti z moloddju deviantno-kriminal'noi povedinki, shho sklalas' v Ukraini* [The system of social work with young people of deviant-criminal behavior, established in Ukraine]. *Pravova svidomist' molodi v umovah rozbudovi pravovoi demokratichnoi derzhavi: mat. 4 vseukrains'ko-kursants'ko-students'koi konferencii 22 kvitnja 2010 roku m. Ivano-Frankivs'k* [Legal consciousness of young people in the conditions of building a legal democratic state: mat. 4 All-Ukrainian Student-Student Conference April 22, 2010 in Ivano-Frankivsk]. P. 216–221. (in Ukrainian)

Дружинина И.А., Лях Л.О. Социальная среда как фактор формирования девиантного поведения в подростковом возрасте. В статье представлен научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвященных проблеме социально-психологических особенностей формирования девиантного поведения в подростковом возрасте. Рассматривается социальная среда как детерминанта формирования деструктивного поведения в молодежной среде.

Раскрыто стадии формирования мотива и механизмы образования девиантного поведения у молодежи, типы социальных отклонений поведения личности, теории причин возникновения отклонений. Приведены предложения по дальнейшему изучению проблемы девиантного поведения молодежи, его мотивов и механизмов образования.

Ключевые слова: подростковый возраст, девиация, девиантное поведение, противоправное поведения, механизм формирования девиаций, социальная среда.

Druzhynina I., Liah L. Social environment as a factor for the development of deviant behavior in the teenage. The article presents a scientific-theoretical review of domestic and foreign studies on the problem of socio-psychological characteristics of the formation of deviant behavior in adolescence. The social environment is considered as a determinant of the formation of destructive behavior in the youth environment.

The stages of motive formation and mechanisms of deviant behavior formation in youth, types of social deviations of personality behavior, theories of causes of deviations occur. Suggestions for further study of the problem of youth deviant behavior, its motives and mechanisms of formation are given.

Keywords: adolescence, deviance, deviant behavior, unlawful behavior, mechanism of formation of deviations, social environment.

УДК 159.923.3/964.2:618.89-008.442.6

ЄРМАКОВА Н.О.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми.

НАРЦИСИЧНІ ПРОЯВИ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Єрмакова Н.О. Нарцисичні прояви сучасної студентської молоді. У статті висвітлено нарцисичні прояви у студентській молоді, визначено суть та головні ознаки цього феномену. Здійснено огляд робіт вчених, які займаються вивченням нарцисизму, зокрема - у студентській молоді (З. Фрейд, К. Морф, Ф. Родеволт, К. Берні, К. Хамбург, П. Кілтер, Б. Брос, С. Мілн та ін.). У ході теоретичного аналізу проблеми з'ясовано, що у якості полярних форм дослідниками виокремлюються патологічний і нормальний нарцисизм, які існують вздовж єдиного континууму, і утворюють безліч перехідних форм. Нормальний нарцисизм передбачає організацію зрілих регуляторних механізмів, які забезпечують досвід адаптивного і досяжного самовдосконалення і реалістичні амбіції,

відповідні автентичності і позитивному погляду на себе. Патологічний нарцисизм активізує примітивні регуляторні механізми в поєднанні з неадаптивними компенсаторними стратегіями, що перешкоджає ефективному самоствердженню. Нарцисизм як негативний компонент характеру великою мірою властивий студентській молоді, що пов'язано із специфічними умовами життя у інформаційному суспільстві, бажанням бути кращими за всіх, «комплексом переваги» та «комплексом меншовартості», претенціозністю, і є особливо небезпечний тому, що уражена масовою культурою свідомість сприймає його некритично. Дослідницею проаналізовано результати проведеного емпіричного дослідження проблеми нарцисизму у молодіжній субкультурі. Було встановлено, що студенти-іноземці схильні до нарцисизму більше, ніж українські студенти ($U_{\text{емп}} = 5.5$, $p = 0,05$). Середньогруповий показник вираження нарцисизму у іноземних студентів (71,25 %) є дуже високим, що виявляється у схильності особистостей до демонстрації впевненості у власній унікальності, незвичайності, ідеальності. Середньогруповий показник вираження нарцисизму в українських студентів (46,25 %) відповідає середньому рівню, що означає схильність респондентів даної групи до адекватної оцінки своїх можливостей і рівня домагань, своєї зовнішності. Результати дослідження свідчать про те, що переважаючими нарцисичними рисами в досліджуваній вибірці студентів-іноземців є: «Маніпулювання в міжособистісних стосунках», «Зухвала поведінка», «Очікування особливого ставлення», а в українських студентів превалює - «Маніпулювання в міжособистісних стосунках» та «Зухвала поведінка». В найменшій мірі українським студентам властиві «Надмірна зайнятість почуттям заздрості», а студентам-іноземцям – «Дефіцит емпатії». Статистично значущі зв'язки виявилися між нарцисизмом і зухвалою поведінкою досліджуваних обох вибірок ($t = 0,611$, $p \leq 0,05$, $N = 63$) і вірою у власну унікальність ($t = 0,673$, $p \leq 0,05$, $N = 68$). Перспективами подальшого вивчення проблеми виступають дослідження чинників та складових нарцисизму як особистісного феномену, вивчення гендерних та вікових аспектів зазначеного феномену, розробка ефективних психокорекційних технологій оптимізації зазначеного явища як у студентської молоді, так і у представників інших вікових, соціальних, гендерних категорій.

Ключові слова: особистість, нарцисизм, нарцисичні прояви, віра особистості у власну унікальність, зухвала поведінка, студентство.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. У сучасній Україні, як і у всьому світі, модифікуються зразки соціальної поведінки, соціальні уявлення, очікування та ідеали, соціальні ролі, на які орієнтується особистість. Ці зміни викликають реконструкцію психіки, психічного і психологічного здоров'я та благополуччя людини. Вкрай важливою у цьому контексті є акцентування уваги на важливості всебічної позитивної самопрезентації молоді особистості в будь-яких проявах її життєдіяльності, що і зумовлює актуальність дослідження зростання нарцисичних тенденцій молоді у суспільстві.

Аналіз актуальних досліджень. Вивченням феномену нарцисизму займалися такі зарубіжні вчені – З. Фрейд, Ж. Лакан, Ж. Делез, М. Кляйн, Х. Кохут, Е. Еріксон, Е. Фромм, Р. Столроу, Н. Шварц-Салант, К. Томпсон, К. Морф, С. Пульвер та інші. Серед вітчизняних учених розробкою проблеми нарцисизму серед різних прошарків суспільства займаються: О.Змановська, С. Соколов, Н. Клепікова, О. Шамшикова, І. Шугайло, В. Шадріков, М. Сінчуріна, М. Дедюліна, С. Датченко та ін.

Ф. Бекон був одним із перших філософів, який проаналізував загальновідомий давньогрецький міф про Нарциса з позиції «себелюбства»: дивовижно прекрасний юнак побачив своє відображення у воді, і так зачарувався цією красою, що не міг відірвати погляд від власного відображення і помер, опинившись нездатним закрити очі на власну красу. Услід за Ф. Беконом культура приписала нарцисизму негативний сенс, відштовхуючись від того, що людина не повинна замикатися на собі, бути самозакоханою.

З. Фрейд вперше використав цей термін у 1910 році для позначення гомосексуального вибору об'єкта. Проте у подальшому фундатором психоаналізу нарцисизм визнається універсальним психологічним явищем, притаманним людській природі взагалі, а не тільки її патологічним проявам: «Нарцисизм не є перверзія, а є лібідоносним доповненням до егоїзму, інстинкту самозбереження, який є притаманним кожній людині» [7]. З. Фрейд описує нарцисизм на прикладі парафренії (форми шизофренії), яку він вважав одним з нарцисичних неврозів на відміну від власне неврозів – «неврозів перенесення» (конверсійна істерія, невроз нав'язливості, істерія страху). Психоаналітик підкреслює, що у невротиків хоча і порушується нормальне ставлення до реальності, але зберігається еротичне ставлення до людей в області фантазії. Лібідо, відірвавшись від зовнішнього світу, звертається на власне Я, і таким чином створюється стан, який ми можемо назвати нарцисизмом» [7].

Зигмунд Фрейд виділяє два види нарцисизму – первинний і вторинний. Первинний нарцисизм характеризує ранній період дитинства, коли лібідо дитини повністю трансформоване на себе, а суб'єктивний і об'єктивний світ злиті воедино. Немовля отримує задоволення переважно від свого тіла, маленька дитина вірить у свою досконалість і всевладдя.

Таким чином, фундатор психоаналізу розглядав первинний нарцисизм насамперед як ранню стадію психосексуального розвитку, що приходить на зміну недиференційованому аутоеротизму, і, в свою чергу, змінну стадію об'єктних відносин. Це означає, що в ході розвитку якась частина лібідо переноситься на зовнішні об'єкти (об'єкт-лібідо), а якась – залишається в Я (Я-лібідо). Перешкоди на шляху розвитку об'єктної любові можуть привести до фіксації на нарцисичній стадії розвитку. У цьому випадку особистість виявляється нездатною до тривалої прихильності, любові.

Сучасними зарубіжними дослідниками (Р. Столроу, Н. Шварц-Салантом, К. Томпсоном, К. Морфом, С. Пульвером та ін.) та вітчизняними науковцями (С. Соколовим, Н. Клепіковою, О. Шамшиковою, І. Шугайло, В. Шадриковим, М. Сінчуріною, М. Дедюліною, С. Датченко та ін.) в якості полярних форм виокремлюються патологічний і нормальний нарцисизм, які існують вздовж єдиного континууму, і утворюють безліч перехідних форм. Нормальний нарцисизм передбачає організацію зрілих регуляторних механізмів, які забезпечують досвід адаптивного і досяжного

самовдосконалення і реалістичні амбіції, відповідні автентичності і позитивному погляду на себе.

Патологічний нарцисизм передбачає організацію примітивних регуляторних механізмів, які відображають неадаптивні стратегії для досягнення самоствердження в поєднанні з неадаптивними компенсаторними стратегіями для боротьби з розчаруваннями і невдачами в досягненні самоствердження.

Незважаючи на вжиті у вітчизняній та зарубіжній психології спроби операціоналізації та верифікації поняття «нарцисизм», змістовно даний феномен ще недостатньо вивчений в аспекті його особистісних проявів в межах психічної норми. Це обумовлює високу потребу в емпіричних дослідженнях нарцисизму і його взаємозв'язку з іншими особистісними феноменами, що визначає актуальність представленого дослідження.

Мета роботи: здійснити теоретико-емпіричний аналіз нарцисичних проявів у сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. При всьому тому, що молодіжна проблематика є однією з найбільш популярних і досить розроблених у вітчизняній психології, спостерігається велике різноманіття методологічних і теоретичних підходів до вивчення молоді. Це відноситься і до самої категорії молоді, яка не отримала єдиної інтерпретації в працях науковців, що пов'язано, з високою динамікою суспільного розвитку та зміною статусу і ролі молоді у ній. Більше того, студентська молодь також стрімко змінює свій вигляд, життєві стратегії та пріоритети. Її картина життя вже значно відрізняється від тієї, яка була характерна для молоді традиційного суспільства, так і розвитку самої молоді, її системи цінностей та життєвих стратегій.

Згідно з визначенням вітчизняних дослідників, молодь являє собою особливу соціальну спільність, що знаходиться у стадії становлення, формування структури ціннісної системи, вибору професійного і життєвого шляху і не займає реального положення на соціальних сходах [4, с. 96]. У даному визначенні зафіксована маргінальна сутність молоді як соціально-демографічної групи, що виявляється в тому, що вона знаходиться на межі між світом, який став для неї минулим, і тим світом, який уособлює собою майбутнє. У цьому пограничному стані молоді і полягає причина багатьох соціальних проблем, що супроводжують перехід із світу дитинства в світ дорослого життя, у світ професійного, сімейного, особистісного становлення і набуття суб'єктності.

Маргінальна сутність молоді була підкреслена відомим дослідником К. Мангеймом, який вважає, що бути молодим означає стояти на краю суспільства, бути у багатьох відношеннях аутсайдером [5]. Ця ідея гранично точно характеризує становище молоді в системі суспільних відносин, яке відрізняється тим, що, ще не маючи повного статусу дорослих у громадській або особистій сфері, молодь вже не є дітьми, що і формує ситуацію маргінальності молоді.

Однією з дискусійних проблем у вітчизняній психології молоді є проблема визначення вікових параметрів молоді і, найголовніше, меж дорослості, тобто того віку, який символізує закінчення періоду молодості і початок періоду зрілості. Вікові рамки визначення молоді в науці не мають чітких критеріїв. Вони варіюють в межах від 14-16 до 25-29 років, а в певних випадках вік окремих груп молоді (наприклад, молодих вчених, молодії сім'ї) продовжується до 35-ти років.

Студентство являє собою певну частину молоді, яка навчається у закладі вищої освіти, і має як спільні з усією молоддю риси, так і специфічні особливості. Так, у сфері освіти більшість студентів більш усвідомлено порівняно з іншими групами учнівської молоді відносяться до вивчення як громадських, так і спеціальних дисциплін; для них процес адаптації проходить більш спокійно і успішно; студенти навчаються переважно добре, сумлінно опановуючи спеціальність, прагнучи пізнати нові технології у відповідній галузі, стати висококваліфікованим фахівцем; для них характерні прагнення до пошуку, творче ставлення до процесу навчання, захопленість науково-дослідною роботою; студенти вимогливі до себе, а також і до організаторів навчального процесу, його методологічної і базової насиченості, ефективності [4].

У сфері праці студенти в більшості проявляють працьовитість, свідому дисципліну і вимогливість. У сфері культури для студентів характерний досить широкий спектр духовних запитів; потреба в оперативній і якісній естетичній підготовці; прагнення максимально використати надані місцевими умовами культурні можливості долучитися до культурно-історичних цінностей, розвинути свій естетичний смак. Перебування у ЗВО суттєво впливає на зростання культурного рівня студентів. Але ситуація, що склалася в суспільстві, орієнтує молодих людей на отримання, в основному, професійної освіти, не піклуючись про підвищення культурного рівня. До того ж, як свідчить практика навчально-виховного процесу в університетах і численні публікації, в останні роки проявилася низька увага до загальних гуманітарних дисциплін. Образ інтелектуала, який є не тільки фахівцем в якійсь професійній галузі, але і легко орієнтується в сфері культури, любить мистецтво, читає хорошу літературу і має високорозвинені творчі устремління, йде в минуле [6].

У науковій літературі говориться про те, що ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді трансформуються в контексті загальноцивілізаційних процесів під впливом глобалізації. Трансформація їх неоднорідна і визначається регіональними особливостями і факторами, що формують їх зміст [1; 3].

Існуючі наукові дослідження індивідуальних характеристик студентської особистості представляють собою багатофакторний конструкт, спираються в основному на такі складові, як рольова парадигма і міжрольова взаємодія, гендерна ідентичність, маскулітні і фемінітні риси особистості, гендерні стереотипи і установки. Серед негативних індивідуальних

складових дослідники виокремлюють нарцисизм, який становить загрозу для психологічного здоров'я студентської молоді [2; 3; 4; 6].

Так, український філософ Іван Федь у природі нарцисизму студентської молоді бачить відчуження, усамітнення, індивідуалізм, культурну ситуацію і побутовість особистості в ній. Він вважає, що порушуються умови об'єднання і функціонування категорій «буття» і «спілкування» [6, с. 34].

Проте, К. Морф та Ф. Родеволт [13] додали пару нюансів в дискусії про нарцисизм молоді. Головна новина полягає в наступному: нарцисизм не такий вже й небезпечний, як нам здавалося раніше. Дослідники представили концепцію «здорового нарцисизму молоді», яка полягає у тому, що молодим людям, які демонструють певні нарцисичні якості, вони більшою мірою допомагають досягти успіху, ніж перешкоджають цьому. Також вони значили, що нарцисизм – це не закріплена риса характеру, вона в тій чи іншій мірі проявляється в певних життєвих ситуаціях, тобто є ситуативною характеристикою особистості.

Існує ціла плеяда досліджень на тему переваг нарцисизму. Наприклад, як зазначають Д. Полхус і К. Вільямс [14], дослідження К. Берні підтвердило, що студентки коледжу, які мають високий рівень нарцисизму, були більш впевненими у собі, і менше дбали про те, як виглядає їхнє тіло під час вправ. Результати досліджень К. Хамбурга та П. Кілтера також показали, що нарцисична студентська молодь схильна до меншого рівня депресії, самотності, соціофобії і неврастенії. Ці ж вчені також підтвердили, що молоді люди з високим показником нарцисизму домагаються в житті більших успіхів, ніж молодь з низьким рівнем його прояву.

Автори дослідження так пояснюють відкриті ними закономірності: «Молоді люди з високим рівнем нарцисизму можуть бути менш чуйними, але це не свідчить про проблеми з психологічним здоров'ям. Використовуючи метафору, можна сказати, що розум нарцисів подібний позашляховику. Чудово бути за кермом такого автомобіля, але інші водії повинні бути більш уважні, щоб не зіткнулися з цією фортецею на колесах» [14, с. 558].

Витяг з дослідження Б. Броса та С. Мілн, опублікований в журналі «Особистісні процеси та індивідуальні відмінності», також свідчить, що нарцисизм більше корисний для молодих людей. Під час дослідження 368 студентів коледжу і 439 членів їх сімей були опитані з приводу особистих характеристик, нарцисизму і задоволеністю життям. Цікаво, що учасники опитування, молодші 26 років, які демонстрували певний тип нарцисизму, повідомляли про високий рівень достатку та задоволеності життям, а ось матері цих студентів зі схожими особистісними рисами такого достатку не відзначали. Як зауважують автори, результати дослідження дозволяють констатувати зв'язок між високим рівнем нарцисизму та задоволеністю життям у підлітків і молодих людей, яка є вищою, ніж у дорослих людей [15].

Отже, можна відзначити, що у науковій літературі існують різні підходи до вивчення нарцисичної студентської молоді, деякі з яких

якнайкраще відповідають сучасній реальності і дозволяють найбільш адекватно відобразити сутність соціальних змін в молодіжному середовищі.

Емпіричним об'єктом нашого дослідження виступили дані опитування 90 студентів інженерного факультету Сумського Національного аграрного університету віком 20 – 24 роки: 57 юнаків та 33 дівчини. До вибірки увійшли 45 українських студентів та 45 студентів-іноземців. З метою виявлення загального рівня розвитку нарцисизму у студентської молоді різних етнічних груп було реалізовано проведення методик «Нарцисичні риси особистості» О. О. Шамшикової і Н. М. Клепікової [9] та «Нарцисичний опитувальник особистості» R. Raskin, C.S. Hall, J. Zimmermann в адаптації О.А. Шамшикової і Н. М. Клепікової [9].

Кількісні показники розвитку нарцисизму у студентської молоді різних етнічних груп наведені у діаграмі (рис. 1).

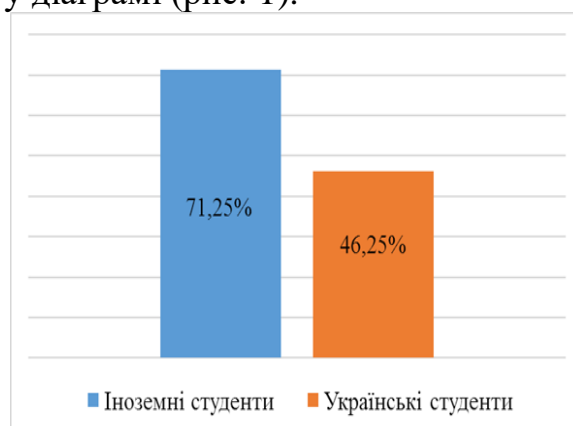

Рис. 1. Середньогрупові показники вираження нарцисизму у вибірці студентів-іноземців та українських студентів

Середньогруповий показник вираження нарцисизму у іноземних студентів (71,25 %) є дуже високими, що виражається у схильності особистостей до демонстрації впевненості у власній унікальності, незвичайності, ідеальності. Має місце перебільшення власних здібностей і здобутків, яке є основою для отримання «соціального захоплення», причому посилення одержуваного ефекту може поєднуватися з переживанням безпорадності, невпевненості в собі, своїх силах, майбутньому, соромом і страхом з приводу того, що оточуючі люди можуть знати про реальні недоліки даної індивідуальності.

Середньогруповий показник вираження нарцисизму в українських студентів (46,25 %) відповідає середньому рівню, що означає схильність респондентів даної групи до адекватної оцінки своїх можливостей і рівня домагань, своєї зовнішності. При цьому може бути властива невпевненість у власних силах, страх виходу за зону комфорту, недооцінка своїх можливостей (рис.1).

Кількісні результати аналізу загального рівня розвитку нарцисизму у студентської молоді різних етнічних груп (окремо представники кожної з країн) наведені у діаграмі (рис. 2).

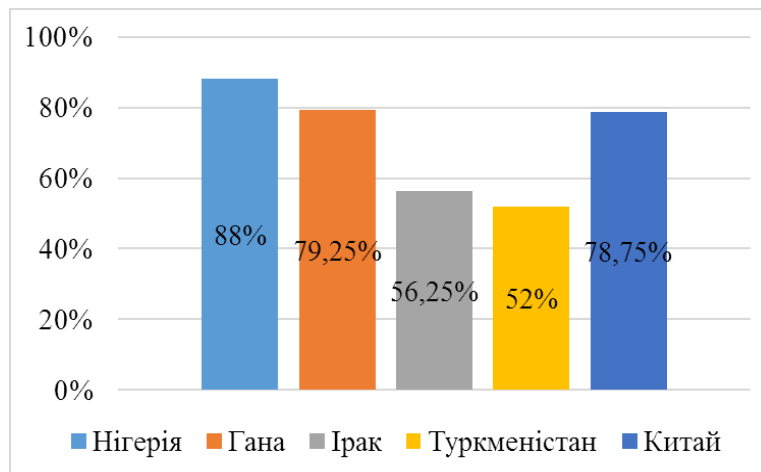

Рис.2. Показники рівня розвитку нарцисизму у представників різних етнічних груп

Більшість представників Нігерії з нашої вибірки, а саме 88 % - володіють високим рівнем розвитку нарцисизму, що характеризується перебільшеним почуттям власної значущості (що властиво для істероїдної акцентуації), високою особистою активністю (проявляється при вираженій екстравертованості особистості) і великою кількістю поверхневих контактів (характерне при гіпертимній акцентуації), пов'язаних з бажанням постійно підтверджувати свою перевагу, і неадекватно завищена самооцінка (відповідає дуже високій інтернальності у сфері досягнень). Представники Гани та Китаю, також володіють високим рівнем розвитку нарцисизму – 79,25 % та 78,75 % відповідно, що можуть зумовлюватися культурою виховання, етнічними традиціями регіонів.

Представники країн Іраку та Туркменістану, а саме 56,25 % та 52 % відповідно – проявляють помірний рівень розвитку нарцисизму, що характеризується схильністю респондентів даної групи до адекватної оцінки своїх можливостей і рівня домагань, своєї зовнішності. При цьому їм більшою мірою властива невпевненість у власних силах, страх виходу за зону комфорту, недооцінка своїх можливостей.

Результати нашого дослідження підтверджують дані опубліковані в журналі «Social Psychological and Personality Science», авторами К. Веллі та Дж. Харлі. Вони виходить з тієї ідеї, що нарцисизм – це дуже складне явище, яке часто трансформується протягом усього життя людини. Дослідники вивчили відповіді 768 студентів і 345 членів їх сімей. Через обмеженість відповідей, експерти концентрували свою увагу на тому, як студенти ставилися до самих себе, до своїх матерів і навпаки. Студенти американського ЗВО були представниками різних країн – Нігерії, Китаю, Південної Кореї, Гани, Іраку, Сирії та інших.

Студенти відповідали на питання про їх рівень сприйняття нарцисизму і про задоволеність життям на даному етапі. Вони також пройшли тест особистості, який вимірює рівень самооцінки людиною своєї приємності, екстраверсії, сумлінності, невротизму та відкритості. Дивлячись на те, як члени сім'ї (в основному матері) і самі студенти відповідали на питання,

команда виявила, що нарцисизм позитивним чином пов'язаний із задоволеністю життям. Тобто, чим вищий рівень нарцисизму у особистості, тим більше вона здатна насолоджуватися життям, задовольняти свої потреби, отримувати все що забажає. Більш того, особистості з високими показниками нарцисизму не розглядалися негативно їх матерями. Таким чином, дослідники виявили різницю у схильності до нарцисизму у представників різних країн. Студенти із Гани – виявилися найбільш схильними до нарцисизму, наступні – нігерійці, найменше проявляють нарцисичних рис китайці, що може бути пов'язано з культурою і традиціями виховання, релігійними поглядами, орієнтацією на культуру «суспільства споживання», особливостями менталітету, етнічної групи [64].

Кількісні результати аналізу переважаючих нарцисичних рис у студентської молоді різних етнічних груп представлені у діаграмі (рис. 3).

Рис.3. Середньогрупові показники вираженості нарцисичних рис у вибірці студентів-іноземців та українських студентів (За шкалами методики «Нарцисичні риси особистості»)

Отримані результати свідчать про те, що переважаючими нарцисичними рисами в досліджуваній вибірці студентів-іноземців є: «Маніпулювання в міжособистісних стосунках», «Зухвала поведінка», «Очікування особливого ставлення», а в українських студентів превалює - «Маніпулювання в міжособистісних стосунках», «Зухвала поведінка». Як видно з діаграми середньогрупових значень вираженості нарцисичних рис у студентів, в найменшій мірі українським студентам властиво «Надмірна зайнятість почуттям заздрості», а студентам-іноземцям – «Дефіцит емпатії» (Рис.2.3.).

Математично-статистична обробка отриманих даних за «Нарцисичним опитувальником особистості» R. Raskin, C.S. Hall, J. Zimmermann в адаптації О.А. Шамшікової і Н. М. Клепікової з метою порівняльного аналізу

вираженості нарцисизму у респондентів різних етнічних груп проводилася із використанням програми SPSS Statistics 21.0.

У таблиці 1. наведені результати порівняльного аналізу вираженості нарцисизму у респондентів.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз вираженості нарцисизму у респондентів

Показники		Вираженість нарцисизму у студентів-іноземців
Вираженість нарцисизму у українських студентів	Коефіцієнт U-критерія Мана-Уїтні	5,5*
	Показник значущості	0,05
	N	90

Отримане емпіричне значення U_{emp} (5.5) знаходиться в зоні значущості. Таким чином, ми констатуємо наявність відмінностей у двох групах респондентів. Тобто студенти-іноземці схильні до нарцисизму більше, ніж українські студенти.

Проаналізуємо характер виявленого взаємозв'язку між рівнем розвитку нарцисизму за методикою «Нарцисичні риси особистості» О. О. Шамшикової і Н. М. Клепікової та вірою у власну унікальність за «Нарцисичним опитувальником особистості» R. Raskin, C.S. Hall, J. Zimmermann в адаптації О.А. Шамшикової і Н. М. Клепікової у респондентів. За даними, наведеними у таблиці 2, результати за вищевказаними методиками виявляють прямо пропорційний зв'язок ($p = 0,05$).

Таблиця 2

Взаємозв'язок нарцисизму та віри у власну унікальність

Показники		Віра у власну унікальність
Рівень розвитку нарцисизму	Коефіцієнт кореляції (Спірмена)	0,673*
	Показник значущості	0,05
	N	68

Отримані результати констатують наявність статистично достовірної прямої пропорційної тенденції між високим рівнем розвитку нарцисизму та однією із шкал методики «Нарцисичний опитувальник особистості» - вірою особистості у власну унікальність. Отримані результати дозволяють стверджувати, що чим вище рівень розвитку нарцисизму, тим вищий рівень вираженості віри особистості у власну унікальність.

Проаналізуємо характер виявленого взаємозв'язку між рівнем розвитку нарцисизму за методикою «Нарцисичні риси особистості» О. О. Шамшикової і Н. М. Клепікової та зухвалою поведінкою за «Нарцисичним опитувальником особистості» R. Raskin, C.S. Hall, J. Zimmermann в адаптації О.А. Шамшикової і Н. М. Клепікової у респондентів. За даними, наведеними у таблиці 3, результати за вищевказаними методиками виявляють прямо пропорційний зв'язок ($p = 0,05$).

Взаємозв'язок нарцисизму та зухвалої поведінки

Показники		Зухвала поведінка
Рівень розвитку нарцисизму	Коефіцієнт кореляції (Спірмена)	0,611*
	Показник значущості	0,05
	N	63

Отримані результати констатують наявність статистично достовірної прямої пропорційної тенденції між високим рівнем розвитку нарцисизму та однією із шкал методики «Нарцисичний опитувальник особистості» - зухвалою поведінкою. Отримані результати дозволяють стверджувати, що чим вище рівень розвитку нарцисизму, тим вищий рівень прояву зухвалої поведінки у студентів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, більшість сучасних вчених розглядають нарцисичні прояви особистості як інтегративну частину нормального психічного розвитку молодшої людини, універсальну і необхідну складову «Я», яка формує кордони його існування і забезпечує унікальну цілісність особистості, визначаючи конструктивний спосіб організації її психологічного простору, спрямованого на адаптацію.

Результати проведеного емпіричного вивчення нарцисичних проявів студентів свідчать, що з метою підтримки позитивного самоствавлення і стабільності системи уявлень про себе, як певна частина українців, так і більшість студентів-іноземців високою мірою схильні до очікування від соціуму особливого, шанобливого ставлення до себе, що є основою формування високої значущості власної особистості, «Я-уявного» як унікальної індивідуальності, яка є привабливою для інших членів суспільства і гідною особливої уваги і захоплення з їх сторони. Респонденти обох груп схильні приписувати собі наявність «особливих» здібностей і талантів, якими вони можуть «пояснювати і виправдовувати» їх виражену потребу в увазі, компліментах, що обумовлені необхідністю регулювати внутрішній стан, самооцінку. Це зумовлює їх фокусування на пошуку друзів, чий захоплення унікальністю їх особистості створює сприятливий психологічний мікроклімат. Зазначені форми реагування можуть поєднуватися з нарцисичним перебільшенням власних здібностей і досягнень і з очікуванням оцінки себе оточуючими як особливо обдарованої, незвичайної, унікальної особистості, при тому, що їх власні досягнення об'єктивно є незначними. Наше експериментальне дослідження підтвердило, що студенти-іноземці більшою мірою схильні до нарцисичного перебільшення, ніж студенти-українці.

Перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаємо у проведенні подальших емпіричних досліджень особистісного нарцисизму, вивчення гендерних та вікових аспектів зазначеного феномену, розробці ефективних психокорекційних технологій оптимізації зазначеного явища як у

студентської молоді, так і у представників інших вікових, соціальних, гендерних категорій.

Список використаних джерел

1. Браун Б. Всё из-за меня (но это не так). Правда о перфекционизме, несовершенстве и силе уязвимости. / Брене Браун. – М.: Азбука, 2014. – 384 с.
2. Бурго Д. Осторожно, нарцисс! Как вести себя с этими самовлюблёнными типами. / Джозеф Бурго. – М.: Альпина-Паблицер, 2017. – 298 с.
3. Дедюлина М.А. Нарциссизм в эпоху hi-tech / М.А.Дедюлина, С.А. Датченко // Гуманитарные научные исследования. – 2014. – № 7 [Электронный ресурс]. – URL: <http://human.snauka.ru/2014/07/7401>.
4. Жукова О. И. «Нарциссический» человек как символ современного социума / О.И. Жукова, В.Д. Жуков. – Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015. – № 1-2 (61). – С. 203-206.
5. Змановская Е. В. Современный психоанализ. Теория и практика. / Е. В. Змановская. – СПб.: Питер, 2011. – 288 с.
6. Федь І. А. Катарсис та нарцисизм: проблеми і тенденції оздоровлення / І. А. Федь. – Львів:Мультиверсум. – Філософський альманах: Зб. наук. пр. – 2008. – Вип. № 75. – С. 34-44.
7. Фрейд З. О нарциссизме. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – Минск: Попурри. – 2013. – 460 с.
8. Шадриков В. Д. Мир внутренней жизни человека / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 2009. – 392 с.
9. Шамшикова О.А. Психология нарциссизма: операционализация и верификация феномена / О. А. Шамшикова, Н. М. Клепикова / Новосибирск: НГПУ, 2013. – 296 с.
10. Шварц-Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности: Психология нарциссических расстройств личности / Н. Шварц-Салант. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 296 с.
11. Joff W. G. Über einige begriffliche Probleme im Zusammenhang mit dem Studium narzißtischer Störungen / W. G. Joff, J.Sandler // Psyche. – 1967. – №21. – S. 152–165.
12. McHoskey J. Narcissism and machiavellianism / J. McHoskey // Psychol. Reports. – 1995. – Vol. 77. – P. 755-759.
13. Morf C. C. Die Paradoxa des Narzissmus – ein dynamisches selbstregulatorisches Prozessmodell / C. C. Morf, F.Rhodewalt // Narzissmus Grundlagen – Störungsbilder – Therapie. – Stuttgart-N.Y.: Schattauer, 2009. – P. 308–347.
14. Paulhus D. The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy / D.Paulhus, K.Williams // Journal of Research in Personality. – 2002. – V. 36, December. – P. 556-563.
15. Pulver Sydney E. Narcissism: The Term and the Concept / E. Pulver Sydney // Essential papers on narcissism. NY. – 1986. – P. 91-112.

References transliterated

1. Braun, B. (2014) *Vsio iz-za menya (no eto ne tak). Pravda o perfekcionizme, nesovershenstve i sile uязvimosti* [It's all because of me (but it's not). The truth about perfectionism, imperfection and the power of vulnerability]. M. 384 p. (in Russian)
2. Burgo, D. (2017) *Ostorozhno, narciss! Kak vesti sebia s etimi samovliublionnyimi tipami* [Beware, narciss! How to behave with these narcissistic types]. M. 298 p. (in Russian)
3. Dedyulina, M. A., Datchenko, S.A. (2014) *Narcissism v epohu hi-tech* [Narcissism in the hi-tech era]. *Gumanitarnije nauchnije issledovanija* [Humanitarian research]. N. 7 Electronic resource. Access mode: <http://human.snauka.ru/2014/07/7401> (data obrashchenija: 11.12.2017). (in Russian)
4. Zhukova, O.I., Zhukov, V.D. (2015) «*Narcissicheskiy*» *chelovek kak simvol sovremennogo sotsiuma* ["Narcissistic" man as a symbol of modern society]. *Vestnik*

Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Kemerovo State University]. N. 1-2 (61). P. 203 – 206. (in Russian)

5. Zmanovskaya, E.V. (2011) *Sovremennyyj psichoanaliz. Teorija i pracktika* [Modern psychoanalysis. Theory and practice]. SPb. 288 p. (in Russian)

6. Fed, I. A. (2008) *Katarsyis ta nartcyisyizm: problemy i tendencyiji ozdorovlennya* [Catharsis and narcissism: problems and tendencies of recovery]. *Filosofskyij almanah: Zb. Nauk. Pr.* [Philosophical almanac: Coll. Sciences]. Lviv. N. 75. P. 34 – 44. (in Ukrainian)

7. Frejd, Z. (2013) *O nartsissizme. Oчерki po psihologii seksualnosti* [On Narcissism. Essays on the psychology of sexuality]. Minsk. 460 p. (in Russian)

8. Shadrikov, V.D. (2009) *Mir vnutrennej zhizni cheloveka* [World of the inner life of a person]. M. 392 p. (in Russian)

9. Shamshikova, O.A., Klepikova, N. M. (2013) *Psyhologija nartsissisma: operatsionalyzhatsija I verifikatsija fenomena* [Psychology of narcissism: operationalization and verification of the phenomenon]. Novosibirsk. 296 p. (in Russian)

10. Shvarts-Salant, N. (2007) *Nartsissizm Napуccузм i transformatsija lichnosti: Psihologija nartsissicheskikh rasstrojstv lichnosti* [Narcissism and personality transformation: Psychology of narcissistic personality disorders]. M. 296 p. (in Russian)

11. Joffe, W.G., & Sandler, J. (1967). Über einige begriffliche Probleme im Zusammenhang mit dem Studium narzißtischer Störungen. *Psyche*, 21(1-3), 152-165.

12. McHoskey, J. (1995). Narcissism and machiavellianism. *Psychological reports*, 77(3), 755-759.

13. Morf, C., & Rhodewalt, F. (2009). Die Paradoxa des Narzissmus ein dynamisches selbstregulatorisches Prozessmodell. Stuttgart-N.Y.: Schattauer. P. 308–347

14. Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563.

15. Pulver, S. E. (1986). Narcissism: The Term and the Concept. *Essential papers on narcissism*. NY., 91-112.

Ермакова Н.А. Проявления нарциссизма у современной студенческой молодёжи. В статье раскрываются особенности нарциссических проявлений у современной студенческой молодёжи, определяются сущность и отличительные признаки указанного феномена. Осуществлён обзор работ учёных, которые занимались проблемами изучения нарциссизма, в частности – у студенческой молодёжи (З. Фрейд, К. Мёрф, Ф. Родеволт, К. Берни, К. Хамбург, Б. Бросс, С. Милн и др.). В ходе теоретического анализа проблемы выявилось, что в качестве противоположных феноменов исследователями выделяются патологический и нормальный нарциссизм, которые существуют как две стороны единого целого и образуют множество переходных форм. Нормальный нарциссизм предусматривает организацию зрелых регуляторных механизмов, которые обеспечивают опыт адаптивного и достигаемого самосовершенствования и реалистичные амбиции, соответствующие подлинности и позитивному взгляду на себя. Патологический нарциссизм активизирует примитивные регуляторные механизмы в сочетании с неадаптивными компенсаторными стратегиями, что препятствует эффективному самоутверждению. Нарциссизм как негативный компонент характера в большой степени свойствен студенческой молодежи, что связано со специфическими условиями жизни в информационном обществе, желанием быть лучше всех, "комплексом преимущества" и "комплексом неполноценности", претенциозностью, и особенно опасен потому, что пораженное массовой культурой сознание воспринимает его не критически. Исследовательницей проанализированы результаты проведенного эмпирического исследования нарциссизма в молодежной субкультуре. Было установлено, что студенты-иностранцы склонны к нарциссизму больше, чем украинские студенты ($U_{эмп} = 5.5, p = 0,05$).

Среднегрупповой показатель выраженности нарциссизма у иностранных студентов (71,25 %) является очень высоким, что проявляется в склонности личности к демонстрации уверенности в собственной уникальности, необыкновенности, идеальности. Среднегрупповой показатель выражения нарциссизма у украинских студентов (46,25 %) отвечает среднему уровню, который означает склонность респондентов данной группы к адекватной оценке своих возможностей, внешности и уровня притязаний. Результаты исследования свидетельствуют о том, что преобладающими нарциссическими чертами в исследуемой выборке студентов-иностранцев являются: "Манипулирование в межличностных отношениях", "Вызывающее поведение", "Ожидание особенного отношения", а у украинских студентов превалирует - "Манипулирование в межличностных отношениях" и "Вызывающее поведение". В наименьшей степени украинским студентам свойственны "Чрезмерная занятость чувством зависти", а студентам-иностранцам - "Дефицит эмпатии". Статистически значимые связи были установлены между нарциссизмом и вызывающим поведением исследуемых обеих выборок ($t=0,611$, $p\leq 0,05$, $N=63$) и их верой в собственную уникальность ($t=0,673$, $p\leq 0,05$, $N=68$). В качестве перспектив дальнейшего изучения проблемы исследовательница указывает изучение факторов и составляющих нарциссизма как личностного феномена, исследование гендерных и возрастных аспектов указанного феномена, разработка эффективных психокоррекционных технологий оптимизации отмеченного явления, как у студенческой молодежи, так и у представителей других возрастных, социальных, гендерных категорий.

Ключевые слова: личность, нарциссизм, нарциссические проявления, вера личности в собственную уникальность, вызывающее поведение, студенчество.

Yermakova N. The phenomenon of narcissism among modern student youth. The article reveals the peculiarities of narcissistic manifestations in modern student youth, determines the essence and distinguishing features of this phenomenon. The review of works of scientists, who were involved in the studies of narcissism, in particular among students, was carried out (Z. Freud, C. Morf, F. Rhodewalt, K. Berny, K. Homburg, B. Bross, S. Miln and others). In the course of a theoretical analysis of the problem, it was revealed that, as opposed phenomena, researchers distinguished pathological and normal narcissism, which exist as two sides of a coherent whole and create many transitional forms. Normal narcissism provides for the organization of mature regulatory mechanisms that provide an experience of adaptive and achievable self-improvement and realistic ambitions that correspond to authenticity and a positive way of thinking about oneself. Pathological narcissism activates primitive regulatory mechanisms in combination with non-adaptive compensatory strategies, which impedes effective self-assertion. Narcissism as a negative component of character is to a large extent characteristic of students, which is associated with specific living conditions in the information society, the desire to be the best, the "superiority complex" and "inferiority complex", pretentiousness, and is especially dangerous because the consciousness influenced by the mass culture perceives its uncritical. The researcher analyzed the results of an empirical study of narcissism in the youth subculture. It was found that foreign students are more prone to narcissism than Ukrainian students ($U_{emp} = 5,5$, $p = 0,05$).

The average group indicator of the narcissism's manifestation among foreign students (71,25%) is very high, which is manifested in the person's tendency to demonstrate confidence in his own uniqueness, unusualness, and perfection. The average group indicator of the narcissism's manifestation among Ukrainian students (46,25%) corresponds to the average level, which indicates the tendency of the respondents in this group to adequately assess their capabilities, appearance, and level of aspirations. The results of the study indicate that the prevailing narcissistic features in the studied sample of foreign students are: "Manipulation in interpersonal relations", "Defiance", "Expectation of a special relationship", and among Ukrainian students - "Manipulation in interpersonal relations" and "Defiance" prevail. To the

least extent, Ukrainian students are characterized by "Excessive obsession with a feeling of envy", and foreign students - "Lack of empathy". Statistically significant correlation was established between narcissism and the deficiency of the studied in two samples ($t = 0,611$, $p \leq 0,05$, $N = 63$) and their belief in their own uniqueness ($t = 0,673$, $p \leq 0,05$, $N = 68$). As the prospects for further study of the problem, the researcher points out the study of the factors and components of narcissism as a personality phenomenon, the study of gender and age aspects of this phenomenon, the development of effective psycho-correction techniques for optimization of the abovementioned phenomenon, both among students and among representatives of other age, social, and gender categories.

Keywords: narcissism, narcissistic features, personality's consciousness, faith of personality in an own unicity, provocative behaviour, modern student youth.

УДК 159.954

ЗАВГОРОДНЯ О.В.

доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії методології та теорії психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

КОНЦЕПЦІЯ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ: КРИТЕРІЇ ІНТЕГРОВАНОСТІ

Завгородня О.В. Концепція власного життя особи: критерії інтегрованості. Обґрунтовано доцільність дослідження складової самосвідомості, позначеної нами як «концепція власного життя» людини. «Концепція власного життя» – складне поліаспектне психобіографічне утворення. Окреслено його когнітивний, емоційно-оцінний, смисловий і потенційно-поведінковий аспекти. Охарактеризовано такі складові: ендокомплекс як відносно сталий та екзокомплекс як переважно змінний. Виокремлено показники інтегрованості зазначеного психобіографічного утворення: відкритість новому, гнучкість, врахування реалій, адаптивні (або постадаптивні) версії подій, життєвого шляху в цілому, творчий характер, просоціальність та конструктивність проектування, спрямованість проектів на самореалізацію суб'єкта як його усвідомлене покликання та осягнутий смисл життя, обґрунтовані рішення та ефективні поведінкові стратегії. Інтегрована концепція власного життя забезпечує людині реалістичне бачення життєвих обставин, конструктивність задумів, проектів, ефективність життєвих стратегій, гідні відповіді на виклики долі; є провідною передумовою продуктивної самореалізації.

Ключові слова: концепція власного життя, життєвий шлях, психобіографічне утворення, самосвідомість, ендокомплекс, екзокомплекс, інтеграція.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена важливістю вивчення самосвідомості особи як суб'єкта життя. Найбільший інтерес в цьому контексті становлять психобіографічні утворення; їх визначення, пояснення механізмів функціонування та генези є важливим науковим завданням, зокрема, з позиції попередження психобіографічних криз. В цьому контексті становить інтерес концептуалізація психобіографічного явища, означеного нами як «концепція власного життя» (КВЖ).

Останні дослідження і публікації. Про потребу різнобічного осмислення зазначеного феномену свідчить вживання сучасними психологами поняття «концепція життя» [6; 7]. Досліджень зазначеного